

## Праблемы развіцця беларускай літаратуры ў публіцыстыцы Якуба Коласа

Якуб Колас увайшоў у гісторыю беларускай літаратуры як таленавіты мастак слова, аўтарытэтны літаратуразнаўца, крытык, публіцыст, настаўнік літаратурнай моладзі. Пафас пазнання свету натхняў аўтара ў яго пошуках і здзяйсненнях. Усё жыццё Колас шукаў, адкрываў, ствараў. Глыбокае веданне жыцця сучаснага яму грамадства сфарміравала ўласныя эстэтычныя прынцыпы, і першы з іх -- прынцып праўдападабенства. Спасцігнуць асноўныя законы, якія кіруюць грамадствам, патаемныя спружыны яго руху, зразумець, асэнсаваць жывую гісторыю зменлівай эпохі -- менавіта такія задачы ставіў перад сабой Колас у мастацтве. У публіцыстычных выступленнях, рэцэнзіях, літаратуразнаўчых артыкулах, успамінах Якуб Колас раскрывае сакрэты пісьменніцкай лабараторыі, паказвае прыклад пранікнёнага заглыблення ў псіхалогію творчасці, фармулюе мэты і задачы беларускага прыгожага пісьменства.

Уласны вопыт мастака даваў права Коласу-публіцысту крытычна ставіцца да многіх з "яў літаратурнага працэсу быць патрабавальным, бескампрамісным. Клопат пра нацыянальную літаратуру вымагаў ад пісьменніка ўважлівага вывучэння і рухаў у літаратурным жыцці, глыбокага аналітычнага роздуму. Як жа ўспрымаў літаратурны працэс савецкага часу Якуб Колас, якімі былі перспектывы развіцця прыгожага пісьменства, што выклікала занепакоенасць, трывогу песняра беларускай літаратуры?

Вярнуўшыся ў маі 1921 года з Куршчыны ў Мінск, Якуб Колас актыўна ўключыўся ў літаратурна-грамадскі рух. Палітыка беларусізацыі становілася паўплывала на лад жыцця тагачасных пісьменнікаў, на змест і пафас літаратурных твораў, выклікала ў творчай інтэлігенцыі жаданне самааддана працаваць на ніве адраджэння. Колас добра разумев, што ён разам са старэйшым пакаленнем творцаў, якое прыйшло ў літаратуру да кастрычніцкіх падзей, знаходзіцца ў цэнтры ўвагі моладзі. Уведамляючы ўласную адказнасць мастака, настаўніка, Колас перш за ўсё быў патрабавальным да сябе, да ўласна напісанага, сказанага.

Адзін з першых значных артыкулаў па праблемах развіцця літаратуры быў прысвечаны асэнсаванню асабістага вопыту напісання аповесці "Адшчапенец". Паяўленню артыкула папярэднічала выступленне ў друку крытыкаў-вульгарызатараў Л.Бэндэ і А.Кучара, якія абвінавацілі Якуба Коласа ў сімпатыях да "буржуазнай часткі сялянства" ("Маладняк", 1931, №5), у "песімістычным настроі", "містычнай, упадніцкай хваравітасці, адрыве ад канкрэтнай рэчаіснасці, пропаведзі месіянскай ролі інтэлігенцыі" ("Маладняк", №6--7, 1931). У артыкуле "Як я пісаў аповесць "Адшчапенец" (1932 г.) Якуб Колас палічыў неабходным абвергнуць надуманыя абвінавачванні вульгарна-дагматычнай крытыкі, агучыць свае меркаванні наконт выбару тэмы твора, галоўнага героя, прааналізаваць

недахопы і пралікі аповесці. Пісьменнік выказаў уласны погляд на праблемы калектывізацыі, на філасофію сялянства, погляд на літаратуру як на сістэму, што развіваецца паводле сваіх спецыфічных законаў.

Маральным абавязкам кожнага пісьменніка Якуб Колас лічыў стварэнне літаратуры, "вартай вялікай эпохі грамады". Аповесць "Адшчапенец", на яго думку, і павінна была стаць такім творам -- актуальным, псіхалагічна глыбокім, пераканальным, рэалістычна праўдзівым. На самой жа справе "мастацкі паказ,-- як адзначыў пісьменнік у артыкуле,-- часта падмяняецца простым пераказам ад аўтара" [1, с. 67]. Якасці твора, на думку мастака, не спрыяла паспешлівасць, з якой пісалася аповесць, бо мастацкі твор павінен быць вынашаным, выпакутаваным.

У публіцыстычных артыкулах Якуба Коласа неаднойчы гучала меркаванне, што літаратура ўплывае на грамадскую думку, але ацэньваць прыгожае пісьменства толькі з пункту гледжання яго ідэалагічных вартасцяў нельга. Твор, у якім "людзі, носьбіты ідэі, падмяняюцца гэтаю ідэяй" [1, с. 83], перастае быць прыгожым пісьменствам. "... Кожны мастацкі твор ёсць па істоце агітацыя за пэўную ідэю, -- канстатуе Колас. -- Справа толькі ў тым, каб агітацыйныя прыёмы мастака не выступалі занадта аголенымі, каб яны не выходзілі за пэўных граніц меры і прапорцыі" [1, с. 67].

Для Коласа-мастака ў літаратуры важным быў прынцып рэалізму і народнасці. Ідэя прыхарошвання рэалістычнасці, яе ідэалізацыі не прымалася пісьменнікам, бо змяніць псіхалогію селяніна-індывідуаліста за кароткі час не рэальна, лічыў Колас, і спрощаны падыход да праблемы нарадзіў бы твор аблегчаны, неглыбокі. Якуб Колас у аповесці "Адшчапенец" не мог пайсці супраць праўды жыцця, павярхоўна паказаць карэнную ломку ўсяго побыту сялянства, але сацыяльная сістэма 1930-х гадоў патрабавала ад літаратуры ідэалізацыі жыцця ў мастацкім творы, неапраўданага гераічнага пафасу, сляпой веры ў любыя афіцыйныя паведамленні.

Якасць мастацкага твора (Колас гэта добра ўсведамляў) вызначаецца не толькі актуальнасцю тэмы, але і ўменнем будаваць твор па законах прыгожага пісьменства. Вузкасць і непаўната сюжэта можа падмяніць паказ падзей простым аўтарскім пераказам, павярхоўная абмалёўка характараў прывядзе да схематызму вобразаў. Каб з-пад пяра пісьменніка не выйшаў твор недасканалы, у мастака, на думку Якуба Коласа, павінны быць і высокія маральныя патрабаванні да самога сябе, і пачуццё самакрытыкі. Узорам для маладых пісьменнікаў, як сцвярджаў Колас, з'яўляецца творчасць Кузьмы Чорнага. У артыкуле "Современность и писатель", з якім мастак выступіў на Усесаюзнай нарадзе маладых майстроў слова ў Маскве, ён адзначыў: "Здесь уместно отметить работу крупнейшего белорусского прозаика Кузьмы Чорного. Он незаслуженно мало известен союзному читателю. Переводов его произведений на русский язык явно недостаточно. Кузьма Чорный смело вводит нас в широкий мир страстей, отношений, поступков, где складывается характер человека. Не сглаживая противоречий в образе, он вскрывает их, достигая

цельности создаваемого характера. [...] Образы К. Чорного глубоко самобытны, но в то же время настолько широко обобщены, что перерастают национальные рамки. По силе изображения, по глубине проникновения в человеческую психологию этот яркий талант стоит на одном из первых мест в белорусской прозе" [1, с. 564].

Для Якуба Коласа бясспрэчны той факт, што пісьменнік -- гэта мастак слова, таму праблема якасці літаратурнай мовы -- адна з галоўных задач майстроў прыгожага пісьменства. У прамове на Пленуме аргкамітэта ССП БССР Якуб Колас гаварыў: "Для таго каб мастацкая літаратура стала на належнай вышыні і поўнасьцю выконвала свае функцыі, яна [...] павінна мець і сваю тэхніку, сваю адпаведную форму, або сваё выражэнне ў мастацкім слове" [1, с. 75—76]. Колас заклікаў звярнуцца да вопыту вялікіх майстроў слова -- А.Пушкіна, М.Лермантава, Л.Талстога, Э.По. На пісьменніцкім з'ездзе (1934 г.) пісьменнік цытаваў выказванне В.Брусава наконт мовы амерыканскага пісьменніка. У чым жа Колас бачыў прыцягальнасць мастацкай манеры Эдгара По? ... Побач з гэтымі творчымі прыёмамі, якія яшчэ можна аналізаваць, стаць у Эдгара По і непасрэдная сіла мастацкага слова, якую ўжо трудна было б разлажыць на элементы. Можа быць яе галоўнейшы рухавік -- своеасаблівы слоўнік Эдгара По. Не пужаючыся ніякіх, самых грубых слоў, ахвотна ўводзячы ў свае расказы тэхнічныя тэрміны, ён з вялікім пачуццём заўсёды ўхіляецца ад усяго пошлага, банальнага. Ніколі не акрэслівае ён прадмет або з'яву эпітэтамі ці выражэннямі, звычайна да яго дастасоўнымі. Усяму ўмее ён знайсці азначэнне вернае, але ў той жа час і новае... Да гэтага далучаецца вялікае майстэрства ў размеркаванні слоў, дзякуючы якому адны з іх высоўваюцца ўперад, то пагляджуна, то нечакана, што прыдае складу ўсю сілу і выразлівасць вуснай утаркі з яе націскамі і інтанацыямі" [1, с. 89]. Вучоба ў сусветна прызнаных талентаў, на думку Якуба Коласа, павінна стаць правілам, законам для беларускіх пісьменнікаў. Варта адзначыць, што тут Колас-мастак далёкі ад класавага падзелу на так званых сваіх і чужых, паняцце "талент" -- наднацыянальнае, надкласавае.

У 1934 годзе беларускі пісьменнік паставіў перад нацыянальнай літаратурай маштабную задачу -- "даць паўнацэнны мастацкі вобраз героя нашай эпохі" [1, с. 103]. Каб ажыццявіць яе, патрэбен быў "арсенал глыбокага, усебаковага пазнання", перш за ўсё, на думку Коласа, "шмат залежыць ад здольнасцей самога пісьменніка. Аднак аднае здольнасці яшчэ мала, патрэбна і высокая тэхніка мастацкага пісьма, патрэбна і вялікая мастацкая культура, агульная адукацыя, культурны ўзровень" [1, с. 154].

У публіцыстычных творах за 1938 год Якуб Колас даводзіў да чытача думку, што разуменне рэалізму толькі як бытавога праўдападабенства зніжае якасць літаратуры. Зразумела, распрапагандаваны сацрэалізм як адзіна прыёмальны ў мастацтве новага грамадства звязіў рамкі творчых пошукаў, эксперыментаў, тым самым прывёў да істотнага збяднення рэалістычнага метаду ў цэлым. Падрабязна разглядаючы паэму "Аманал" А.Куляшова, Якуб Колас спрабаваў рэабілітаваць нерэалістычныя формы і

сродкі адлюстравання рэчаіснасці. Беларускі пясняр убачыў некаторыя паралелі ў сімволіка-алегарычнай вобразнасці А.Куляшова і Л.Андрэева, М.Метэрлінка. Пісьменнік ухваліў манеру маладога паэта адысці "ад трафарэтных прыёмаў і сродкаў літаратурнага арсенала" [1, с. 115].

Публіцыстыка Якуба Коласа пасляваеннага часу сведчыць пра пастаянны клопат пісьменніка аб роднай літаратуры. Беларускі мастак усведамляў, што нацыянальнае прыгожае пісьменства прайшло праз велізарныя страты ў гады сталінскіх рэпрэсій і Вялікай Айчыннай вайны. Узмацненне культу асобы Сталіна, дыктат афіцыйнай ідэалогіі ў 50-я гады ХХ ст. выклікалі крызіс у грамадстве. Вульгарызатарская крытыка пільна ахоўвала ідэалагічную чысціню, у літаратуры панавала бесканфліктнасць і ідылія. Якуб Колас не заўсёды мог адкрыта супрацьстаяць націску афіцыйнаму, вымушаны быў маўкліва згаджацца, а то і публічна даказваць сваю лаяльнасць уладзе. Сёння мы з разуменнем ставімся да выказванняў Коласа накшталт: "Метад сацыялістычнага рэалізму дае багацейшыя магчымасці ўсебакова паказаць чалавека нашай эпохі, чалавека-тварца, чалавека-будаўніка камунізма" [1, с. 430], "все произведения советских писателей должны быть хороши" [1, с. 406] ці выказванне "яшчэ адзін выхаваўчы сродак ёсць для пісьменніка -- гэта рэдакцыя" [1, с. 392]. Пра рэдакцыйную цэнзуру твораў Якуба Коласа шмат пісалі навукоўцы, у прыватнасці М.І.Мушынскі, і сёння мы ведаем, якую страту панесла мастацкая спадчына пісьменніка. Відавочна, палітычная атмасфера перыяду культу асобы Сталіна не спрыяла творчай працы песняра, але Якуб Колас па-ранейшаму быў сур'ёзна заклапочаны станам літаратуры, усведамляў неабходнасць абнаўлення яе вобразна-выяўленчых сродкаў. У выступленні на III з'ездзе савецкіх пісьменнікаў Беларусі (1954 г.) мастак сумна канстатаваў, што беларуская літаратура выглядае беднавата, што ёй не хапае глыбіні пранікнення ў чалавечую псіхалогію (як выключэнне ён называе творчасць Кузьмы Чорнага), адчуваецца яе тэматычная абмежаванасць, павярхоўная распрацоўка канфліктаў, схематызм вобразаў, няўменне бачыць гістарычную перспектыву развіцця грамадства. "Творы Караленкі або Гогаля, -- адзначае песняр, -- не старэюць, бо яны пісалі аб тым, што стаяла на чарзе дня. Нам з гэтых пазіцый трэба падыходзіць да жыцця. [...] Трэба прыслухоўвацца да голасу жыцця -- тады і тэм, і матэрыялу будзе хоць адбаўляй" (ЛіМ, 19 лістап., 1955).

Значную ролю ў літаратурным працэсе Якуб Колас адводзіў крытыцы, задачу якой ён бачыў у грунтоўным аналізе формы мастацкіх твораў, моўных сродкаў, стылістыкі. На думку пісьменніка, толькі адзінства зместу і формы здольна ва ўсёй прыгажосці раскрыць душу аўтара, данесці да чытача ўвесь яго эмацыянальны зарад. Якуб Колас сцвярджаў, што поспех беларускай літаратуры немагчымы без адпаведнага ўзроўню літаратурнай крытыкі. Тагачасны стан крытычнай думкі відавочна не задавальняў беларускага мастака. "Нашей критике вполне основательно предъявляется обвинение в том, что она не справляется со

своей задачей и не выполняет свойственной ей роли. [...] Наша критика слаба количественно и качественно" [1, с. 86].

Выправіць становішча Якуб Колас заклікаў саміх пісьменнікаў, заняўшыся крытычным аналізам мастацкіх твораў. "Писатель -- прежде всего критик: без глубокого критического анализа он не может создать художественного произведения. Объектом этой критики является обыкновенно собственное его произведение. В процессе работы и происходит процесс критики, вернее самокритики. И чем глубже его самокритическое отношение к своему произведению, тем совершеннее оно будет. Так почему писателю хоть изредка не выступать с критическим разбором художественного произведения своего коллеги?

Такие выступления писателей не только не препятствуют их писательскому творчеству, а, наоборот, способствуют ему, если, разумеется, писатель, выступая как критик, серьезно отнесется к самой задаче", --чытаем мы ў "Літаратурнай газете" ад 8 чэрвеня 1934 года [1, с. 86].

У аналітычных артыкулах "Мова М.Лынькова па раману "На чырвоных лядах", "Аманал" А.Куляшова", "Шаўчэчка і беларуская паэзія" Якуб Колас уласным прыкладам спрыяў развіццю літаратурнай крытыкі. Беларускага мастака не задавальняў у літаратурна-спрошчаны падыход крытыкаў-вульгарызатараў да аналізу мастацкіх твораў. Крытыкі, на думку Коласа, не павінны прыніжаць пісьменнікаў, бэсціць нацыянальную спадчыну, падмяняць мастацкія вартасці палітычнымі, бо ўсё гэта вяло да разбурэння маральных асноў мастацкай творчасці. Настойлівая арыентацыя крытыкі на глабальную палітызацыю зместу мастацкіх твораў перашкаджала глыбіннаму адлюстраванню сацыяльных канфліктаў, усебаковай распрацоўцы характараў герояў, смеламу наватарскаму пошуку, устанавленню ўнутраных заканамернасцей развіцця літаратуры.

Аўтарытэт нацыянальнага прыгожага пісьменства, на думку Коласа, ў немалой ступені залежыў ды і па-ранейшаму залежыць ад выдавецкай справы. Пісьменнік у прамове на Пленуме аргкамітэта ССП БССР (1933 г.) выказаў незадавальненне работай Дзяржвыдавецтва. "Кніжная прадукцыя, выпускаемая нашим издательством, имеет такую низкую якість, што замоўчваць гэта ніяк нельга. [...] Памылкі, перакручванні слоў, скажэнне сэнсу -- пастаяннае хранічнае з'явішча ў практыцы нашага выдавецтва" [1, с. 77—78]. Прыгадаем ліст Коласа "У рэдакцыю газеты "Літаратура і мастацтва" ад 10 мая 1938 года: "Звычайна выхад з друку кнігі для аўтара - вялікая радасць. Мне гэты зборнік (зб. "Нашы дні". -- Т.Т.) не толькі не прынес радасці, але пакінуў прыкрае пачуццё поўнага расчаравання. Гэты зборнік з'яўляецца ўзорам таго, як не трэба друкаваць кніжак. У ім столькі друкарскіх памылак, столькі неахайнасці, што па сутнасці яго не варта было выпускаць у свет" [1, с. 180].

У апошнія гады жыцця Якуб Колас больш за ўсё перажываў за тое, што не ажыццявіў усе задумы, не закончыў усё распачатае. Клопат пра літаратуру не пакідаў песняра да апошняга. "Пісаць -- гэта значыць думаць

на паперы" [1, с. 580],-- любіў паўтараць пісьменнік. Глыбіня філасофскага роздуму аднаго з выдатных майстроў слова над праблемамі творчасці заўсёды будзе вабіць мастакоў, даследчыкаў, проста аматараў прыгожага пісьменства.

Літаратура:

1. Колас Якуб. Зб. тв. У 12 т. Т. XI. -- Мн.: Беларусь, 1964. – 600 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ